

**Матеріали міжнародного симпозіуму
"Резонансні явища в атомних системах",
присвяченого 85 річчю від дня народження
професора І.П. Запісочного
(Ужгород, 17–18 травня 2007 р.)**

*Іван Прохорович Запісочний
(1921 – 2001)*

ПРОФЕСОР І.П.ЗАПІСОЧНИЙ – ЗАСНОВНИК УЖГОРОДСЬКОЇ ШКОЛИ ФІЗИКІВ

О.Б. Шпенник

Інститут електронної фізики НАН України,
вул. Університетська, 21, Ужгород, 88017
e-mail: shpenik@org.iep.uzhgorod.ua

Стаття присвячена пам'яті видатного фізика – І.П. Записочного, Представлено основні віхи його життєвого шляху, починаючи від студентських років навчання у Воронежському університеті та аспірантурі в Ленінградському університеті до професора, завідувача кафедр Ужгородського університету і керівника Ужгородського відділення Інституту ядерних досліджень АН України. З ім'ям проф. І.П. Записочного пов'язані нові напрямки наукових досліджень з фізики в Ужгороді.

12 травня 2007 року виповнилося б 85 років від дня народження видатного вченого, одного із засновників фізичної науки в Ужгороді, почесного громадянина м. Ужгород, лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки, премії ім. К.Д. Синельникова НАН України, заслуженого діяча науки УРСР, доктора фізико-математичних наук, професора Івана Прохоровича Записочного.

Народився І.П. Записочний у селянській сім'ї в с. Митьки на Черкащині. Після смерті батька в 1937 році сім'я Записочних переселяється до м. Воронежа, де Іван Прохорович у 1941 році з відзнакою закінчує середню школу. З 1943 року він на фронтах Великої Вітчизняної війни, пройшов фронтовими дорогами України, Молдови, Румунії, Югославії та Угорщини. У березні 1945 року був важко поранений і за станом здоров'я в серпні 1945 року його звільнено в запас як інваліда війни.

У тому ж році він був зарахований на фізико-математичний факультет Воронежського університету, який з відзнакою закінчив у 1950 році. Вже в студентські роки Іван Прохорович з ентузіазмом залучається до науково-дослідної роботи. Про це свідчить стаття в газеті Воронежського університету “За научные кадры”, в якій йшлося про те, що “Доклад студента

III курса Ивана Записочного “Электронно-ионной способ обработки металлов” явился самостоятельной научно-исследовательской работой по вопросу, который имеет исключительное значение в современной технике”. Йому також була присуджена перша премія за працю “Магнітний спектрограф для дослідження фотоелектронів”.

У 1950-1953 роках І.П. Записочний – аспірант кафедри оптики Ленінградського університету. Його науковим керівником був всесвітньвідомий спектроскопіст, член-кореспондент АН СРСР С.Є. Фріш. Тут з повнотою розкрився талант фізика-експериментатора І.П. Записочного. Він береться за надзвичайну складну задачу – дослідження так званої тонкої структури оптичних функцій збудження атомів. За роки навчання в аспірантурі він встиг створити унікальну експериментальну установку, провести цикл складних досліджень і вперше у світі виявив тонку структуру оптичних функцій збудження атомів ртуті, яку через деякий час підтвердили вчені західних країн.

Блискавично захистивши кандидатську дисертацію у грудні 1953 року, молодий вчений І.П. Записочний, повний енергії та творчих задумів, приїжджає на Закарпаття в Ужгородський університет. Як

згадує він у своїх спогадах у книзі “Шлях у науку”, “...при розподілі на роботу випускників аспірантури Ленінградського університету я вибрав Ужгородський університет. І ось уже майже піввіку живу і працюю у цьому прекрасному куточку незалежної, соборної України. Мені дуже приємно, що в Ужгороді на центральному майдані кілька років тому встановлена велична скульптура мого земляка, духівника українського народу Тараса Григоровича Шевченка”.

З того далекого 1953 року вся науково-педагогічна діяльність проф. І.П. Запісочного пов'язана з Закарпаттям та Ужгородом. Тут проявляються також його прекрасні організаторські якості як вченого. З перших же років роботи в Ужгородському університеті Іван Прохорович стає лідером у розгортанні досліджень, створює базу для розширення наукових пошуків, залучає до науки талановиту молодь. Серед його учнів: С.М. Кишко – проректор Ужгородського університету, доцент П.В. Фельцан – завідувач кафедри загальної фізики, В.С. Шевера – доцент кафедри квантової електроніки, професор Л.Л. Шимон – завідувач кафедри квантової електроніки, декан фізичного факультету, професор І.С. Алексахін – завідувач кафедри загальної фізики, професор С.С. Поп – декан географічного факультету, професор А.М. Завілопуло – заступник директора ІЕФ НАН України, професор В.А. Кельман – завідувач відділом ІЕФ НАН України, доцент В.В. Скубенич, А.Й. Імре – доктор фіз.-мат. наук та інші. Перші роки роботи в університеті Іван Прохорович займав посади старшого викладача, доцента, завідувача кафедр експериментальної фізики та загальної фізики, декана фізичного факультету. У 1957 році він створив і очолив кафедру оптики, а в 1968 році – кафедру квантової електроніки. Водночас вчений був організатором та науковим керівником першої в Ужгородському університеті Проблемної науково-дослідної лабораторії фізики електронних зіткнень. У 1967 році він успішно захистив докторську дисер-

тацію у Ленінградському фізико-технічному університеті ім. А.Ф. Йоффе АН СРСР і згодом йому було присвоєно вчене звання професора.

Наукова діяльність професора І.П. Запісочного надзвичайно багатогранна. Його наукові інтереси та інтереси створеної ним наукової школи були пов'язані з фундаментальними дослідженнями елементарних процесів взаємодії електронів, фотонів та іонів з атомами, іонами і простими молекулами, а також з дослідженнями у галузі квантової електроніки. І.П. Запісочний один із перших закарпатських вчених, який у ті далекі роки неодноразово побував на міжнародних конференціях за запрошеннями іноземних вчених. Це – Сполучені Штати Америки (1969 та 1975 р.р.), Югославія (1970 р.), Франція (1977 р.). Автору цієї статті випала честь бути разом з Іваном Прохоровичем у США та Франції, де провідні вчені високо відзивались про наукові здобутки І.П. Запісочного і його учнів. Зазначимо, що Проблемну лабораторію фізики електронних зіткнень відвідали такі відомі вчені як академік АН СРСР М.В. Келдиш – Президент АН СРСР, академік АН УРСР та СРСР Б.Є. Патон – Президент АН УРСР, академік АН СРСР Л.А. Арцимович, академіки АН УРСР В.І. Трефілов, О.Ф. Немець, В.Г. Бар'яхтар, а також професор М.Ф.А. Харісон з Великобританії, професор М. Курепа і професор М. Урошевич з Югославії та багато інших.

Науковий авторитет Івана Прохоровича та створеної ним наукової школи, яку заслужено називають школою професора І.П. Запісочного, надзвичайно високий. Про це, зокрема, свідчить обрання його членом Генерального комітету міжнародних конференцій з фізики електронних і атомних зіткнень. Він був членом наукових рад АН СРСР з проблем “Фізика плазми”, “Фізична електроніка”, “Спектроскопія атомів і молекул”, активним учасником і членом оргкомітетів багатьох міжнародних конференцій і шкіл. За його ініціативи в Ужгороді були проведені три

всесоюзні конференції за участю іноземних вчених (1962 р., 1972 р. і 1975 р.), а також семінари і школи з актуальних проблем фізики.

Велика заслуга професора І.П. Записочного у створенні на Закарпатті єдиного інституту Академії наук УРСР. Завдяки наполегливій праці і ентузіазму він зумів об'єднати існуючі в Ужгороді академічні підрозділи: відділи фотоядерних процесів Інституту ядерних досліджень та теорії адронів Інституту теоретичної фізики АН УРСР; відкрити відділи електронних і іонних процесів і, таким чином, заснувати Ужгородське відділення Інституту ядерних досліджень АН УРСР, керівником

якого він був упродовж 1981-1988 років. Пізніше, у 1986 році, до відділення було приєднано лабораторію монокристалів Мінхімпрому СРСР. У ці роки подальший розвиток досліджень гальмувався нестачею лабораторних приміщень. Незважаючи на це, у ті нелегкі часи Іван Прохорович береться за організацію будівництва лабораторного корпусу відділення. Це вдалося вирішити за дуже короткий строк і вже наприкінці 1983 року постановою Президії Академії наук УРСР виділені відповідні кошти для проектування і будівництва в Ужгороді лабораторного корпусу, а в 1987 році розпочалось будівництво, яке було завершено у 1992 році.

Професор І.П. Записочний з відомими вченими-ядерниками (1983 рік). На фото зліва направо: академік І.М. Вишневський, директор ІЯД АН УРСР, професор І.П. Записочний, керівник Ужгородського відділення ІЯД АН УРСР, академік Г.М. Флеров, академік О.Ф. Немець, колишній директор ІЯД АН УРСР.

Успішне завершення будівництва та наукові здобутки колективу фізиків в Ужгородському відділенні ІЯД АН України створили передумови для відкриття у 1992 році Інституту електронної фізики НАН України. Сам Іван Прохорович з 1988 року

і до виходу на пенсію у 1999 році був головним науковим співробітником інституту, плідно працював на науковій ниві та із зацікавленістю і вболіванням займався формуванням нових наукових напрямків і підготовкою кадрів.

І.П. Запісочний є автором (співавтором) понад 300 наукових публікацій та 12 винаходів. Серед його учнів багато відомих людей, спеціалістів, працівників освіти і науки. Він виховав 43 кандидати та 10 докторів наук. У 1985 році йому було присвоєно звання “Заслужений діяч науки УРСР”. Як уже відмічалось, він був членом багатьох проблемних наукових рад АН СРСР і УРСР, головою оргкомітетів всесоюзних та міжнародних конференцій. Протягом десяти років очолював Закарпатське фізичне товариство, був членом Американського фізичного товариства. Його ім'я у світі науки було відомим і поважним, його цінували видатні вчені, визнавали його здобутки, давали офіційні схвальні відгуки на його наукову діяльність.

І.П. Запісочний був шанованою людиною в Ужгороді, де він плідно працював протягом майже 50 років. Його обрано Почесним громадянином міста, а в 2007 році його ім'ям названо одну з вулиць.

Формування наукової школи світового рівня з фізики електронних і атомних зіткнень, квантової електроніки, як і створення академічного інституту в Ужгороді стали головними результатами науково-організаційної діяльності професора І.П. Запісочного. У 1995 році йому разом з учнями було присуджено Державну премію України в галузі науки і техніки, а

в 1994 році – премію ім. К.Д. Сильницького НАН України. Розпорядженням Президента України Л.Д. Кучми вченому тричі призначалася Державна стипендія як видатному діячеві в галузі науки. Він був нагороджений орденами Слави III ступеня та орденом Вітчизняної війни I ступеня, а також медалями “За взяття Будапешта” і “За Перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 р.р.”, численними ювілейними медалями.

Помер І.П. Запісочний 5 серпня 2001 р.

Всі ми, вихованці Івана Прохоровича Запісочного, ще зі студентських років відчували турботу про розвиток нашої дослідницької допитливості, формування творчих інтересів. Автору цих рядків не раз доводилось спостерігати і самому пережити, з яким ентузіазмом і захопленням Іван Прохорович розповідав про перспективи розвитку науки, і, особливо, майбутнє академічного інституту в Ужгороді. Усі, хто проходив спеціалізацію у професора І.П. Запісочного, і, особливо ті, хто упродовж багатьох років працювали під його керівництвом, з повагою говорять про свого наставника, вимогливого до себе і своїх підлеглих, який вмів надихати їх своїм талантом і оригінальністю, творчо допомагати молодим вченим.

Ми і сьогодні вважаємо його нашим достойним Наставником.

PROFESSOR I.P.ZAPESOCHNY – THE FOUNDER OF UZHGOROD SCHOOL IN PHYSICS

O.B.Shpenik

Institute of Electron Physics, Ukr. Nat. Acad. Sci.,
21 Universitetska, Uzhgorod, 88017
e-mail: shpenik@org.iep.uzhgorod.ua

The paper describes the course of life of professor I.P.Zapesochny, starting with the student years of studying at Voronezh University and post graduate studies at Leningrad University up to the position of professor and head of department at Uzhgorod University and head of the Uzhgorod Department of Institute for Nuclear Research, Ukrainian Academy of Sciences. New directions of scientific investigations in physics in Uzhgorod are connected with the name of Prof. I.P.Zapesochny.